

Іван Мазепа

Івана Мазепа — один з найвидатніших і найбільш суперечливих політичних діячів України. Народився Мазепа 1639 р. у знатній українській родині, що користувалася великою повагою у Війську Запорозькому. Він дістав досить високу освіту. Провчившись у Київській колегії, Мазепа перейшов до колегії єзуїтів у Варшаві й згодом вступив на службу до польського короля. Це надавало йому можливість багато подорожувати країнами Західної Європи, а також виконувати обов'язки королівського посланця в Козацькій Україні. У 1669 р., повернувшись на Правобережжя, Мазепа вступає на службу до гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка. Виконуючи свою першу дипломатичну місію, він потрапляє в полон до запорожців, які видають його гетьманові Лівобережної України Іванові Самойловичу. Тонкий політик, Мазепа намагається

перетворити потенційно катастрофічну для себе ситуацію на особистий тріумф. Своєю досвідченістю в міжнародних справах і бездоганними манерами він переконує Самойловича зробити його довіреною особою. Ці ж риси допомагають Мазепі встановити контакти з високопоставленими царськими урядовцями.

У 1687 р., коли змістили Самойловича, його наступником було обрано не кого іншого, як Мазепу, підтриманого російськими вельможами. Іван Мазепа Протягом майже всього 21-річного гетьманування Мазепа проводив традиційну для гетьманів Лівобережної України політику.

З небаченою послідовністю він (зміцнює становище старшини, роздавши їй понад тисячу дарчих на землі. Не забуває він і про власні інтереси. Завдяки щедрим дарам від царя Мазепа накопичує близько 20 тис. маєтків і стає одним із найбагатших феодалів Європи. Людина досвідчена й витончена. Мазепа скеровує значну частину своїх особистих прибутків на розвиток релігії та культурних установ. Ревний покровитель православ'я, і він будує по всій Гетьманщині цілу низку чудових церков, споруджених у пишноту стилі, що його часом називають мазепинським, або козацьким барокко.

За Мазепиною гетьманування Києво-Могилянська академія змогла завдяки його підтримці спорудити нові корпуси і збільшити до 2 тис. кількість студентів. Крім того, він заснував багато інших шкіл і друкарень, щоб «українська молодь могла в повну міру своїх можливостей користуватися благами освіти».

Проте, якщо київські студії та духовенство склали на його честь захоплені панегірики, то селяни й козацька чернь мало що доброго могли сказати про нього. Його відкрита й послідовна підтримка старшини збуджувала повсюдне невдоволення серед народних мас та настроєних проти старшини запорожців. Потенційно вибухова ситуація виникла у 1692 р., коли Петро Іваненко-Петрик, писар, котрий мав широкі політичні зв'язки, втік на Січ і став піднімати там заколот проти гетьмана. Оголосивши, що настав час повстати проти старшини, яка «смокче народну кров» і «визволити нашу батьківщину Україну з-під

влади Москви», Петрик у своїх намаганнях утворити незалежне Українське князівство заручається підтримкою кримських татар. Проте коли замість допомоги татари повернули проти нього й стали грабувати населення, популярність Петрика серед народу похитнулася й повстання згасло. Гідне подиву піднесення Мазепи від в'язня до гетьмана, його здатність тримати в покорі ненаситну й підступну старшину водночас із проведенням політики, що поклала початок добі бурхливого культурного та економічного розвитку— все це досягнення першорядної ваги. Та найбільш вражаюча риса Мазепи як політика полягала в умінні захищати як власні, так і загальноукраїнські інтереси, зберігаючи водночас добрі стосунки з Москвою. Коли в 1689 р. на трон зійшов молодий і енергійний Петро I, гетьман уже вкотре застосував свій незбагненний дар чарувати можновладців. Він надавав царю активну допомогу в грандіозних походах на турків і татар, кульмінацією яких стало здобуття у 1696 р. Азова — ключової турецької фортеці на Азовському морі. Старіючий гетьман також постійно давав недосвідченому молодому монархові поради у польських справах: згодом між ними виникла тісна особиста дружба. Козацькі полковники із сарказмом зауважували, що «цар скоріше не повірить ангелові, ніж Мазепі», а російські урядники заявляли, що «ніколи ще не було гетьмана кориснішого і вигіднішого для царя, як Іван Степанович Мазепа». Завдяки близьким стосункам із Петром I Мазепа зміг скористатися великим козацьким повстанням, що вибухнуло на підлеглому полякам Правобережжі у 1702 р. Після того як цей район знову було заселено, польська шляхта спробувала вигнати звідти козаків. Правобережне козацтво на чолі з популярним у народі полковником Семеном Палієм підняло повстання: перелякани польські урядники повідомляли, що Палій хоче «піти слідами Хмельницького». Сили повстанців уже налічували 12 тис. коли до них приєдналися інші козацькі ватажки — Самійло Самусь, Захар Іскра, Андрій Абазин. Незабаром перед повстанцями впали такі польські твердині, як Немирів, Бердичів та Біла Церква. З утечею на захід польської шляхти схоже було на те, що розгортається щось на зразок меншого варіанту 1648 року. Однак у 1702 р. полякам удалося відвоювати значну частину втрачених земель і взяти Палія в облогу в його «столиці» Фастові. Саме в цей час у Польщу вторгається найбільший ворог Петра I—король Швеції Карл XII. Скориставшись замішанням, Мазепа переконує царя дозволити йому окупувати Правобережжя. Знову обидві частини Наддніпрянської України були об'єднані, і заслугу здійснення цього міг приписати собі Мазепа, щоб гарантувати себе від загрози з боку популярного в народі Палія. Мазепа за згодою Петра I наказує заарештувати того й заслати до Сибіру. Проте на початку XVIII ст. у взаємовигідних стосунках із царем, що їх Мазепа так спритно підтримував, з'являється напруженість. У 1700 р. вибухнула велика Північна війна. У виснажливій 21-річній боротьбі за володіння узбережжям Балтійського моря головними супротивниками виступали російський цар Петро I, 18-річний король Швеції Карл XII — обдарований полководець, але кепський політик. Зазнавши ряду катастрофічних поразок на початку війни, Петро I, цей палкий прихильник західних звичаїв, вирішує модернізувати армію, управління й суспільство взагалі.

Значно зміцнювалася централізована влада, пильніше контролювалися всі ділянки життя, відмінялися також «застарілі звичаї». В межах цієї політики під загрозу потрапляла гарантована у 1654 р. традиційна автономія Гетьманщини. Під час війни цар висунув перед українцями нечувані раніше вимоги. Козаки вперше повинні були воювати виключно за інтереси царя. Замість того щоб захищати свою землю від безпосередніх ворогів — поляків, татар і турків, українці були тепер змушені битися зі шведськими арміями у далекій Лівонії, Литві чи Центральній Польщі. У цих походах стало до болю очевидним те, що козаки не

могли рівнятися з регулярними європейськими арміями. Рік у рік їхні загони поверталися з півночі, зазнавши втрат, що сягали 50, 60 і навіть 70 % складу. Коли, намагаючись узгодити дії своїх військ, Петро I поставив на чолі козацьких полків російських і німецьких командирів, моральний дух козаків занепав. Чужоземні офіцери ставилися з презирством до козацького війська, яке вважали гіршим і часто використовували просто як гарматне м'ясо.

Коли поповзли чутки про наміри Петра I реорганізувати козаків, старшина, положення якої було пов'язане з військовими посадами, занепокоїлася. Війна викликала ремствування також серед українських селян і міщан. Вони скаржилися, що в їхніх містах і селах розмістилися російські війська, які завдавали утисків місцевому населенню. «Звідусіль,— писав цареві Мазепа,— я отримую скарги на свавілля російських військ». Навіть гетьман став відчувати загрозу, коли пішли поголоси про наміри царя замінити його чужоземним генералом чи російським вельможею. Невдоволення, що врешті штовхнуло Мазепу шукати іншого покровителя, було пов'язане з питанням захисту України. Коли польський союзник Карла XII Станіслав Лещинський став погрожувати нападом на Україну, Мазепа звернувся по допомогу до Петра I. Цар, чекаючи наступу шведів, відповів: «Я не можу дати навіть десяти чоловік; боронися, як знаєш». Це було для гетьмана останньою краплею. Петро I порушив зобов'язання обороняти Україну від ненависних поляків, що являло собою основу угоди 1654 р., і український гетьман перестав вважати себе зобов'язаним зберігати вірність цареві.

28 жовтня 1708 р., коли Карл XII, котрий ішов на Москву, завернув на Україну, Мазепа, в надії запобігти спустошенню свого краю, перейшов на бік шведів. За ним пішло близько 3 тис. козаків і провідних членів старшини. Умови, за яких українці приєдналися до Карла, були встановлені у пакті, підписаному наступної весни. За надання військової допомоги та провізії Карл обіцяв захищати Україну й утримуватися від підписання миру з царем аж до повного звільнення її від влади Москви та відновлення її давніх прав. Петро I дізнався про «вчинок нового Іуди Мазепа з великим здивуванням». Через кілька днів після переходу Мазепа до шведів на гетьманову столицю Батурин напав командуючий російськими військами на Україні князь Меншиков і вирівав усіх жителів: 6 тис. чоловіків, жінок і дітей. Звістка про бойню в Батурині й терор, що його розпочали на Україні російські війська, заарештовуючи й страчуючи за найменшою підозрою в симпатіях до Мазепа, змінила плани багатьох із потенційних прибічників гетьмана. Тим часом Петро I наказав старшині, що не пішла за Мазепу, обрати нового гетьмана, й 11 листопада 1708 р. ним став Іван Скоропадський.

Страхотливий приклад Батурина, жорстокість російських військ сіяли жах серед українців, водночас протестанти-шведи викликали в них настороженість. Тому велика частина українського населення не захотіла підтримати Мазепу. Вона воліла почекати й побачити, як розвиватимуться події. Як не дивно, але єдиною значною групою українського населення, що таки стала на бік гетьмана, були запорожці. Хоч вони й часто сварилися з ним за потурання старшині, та все ж вважали Мазепу меншим злом порівняно з царем. Але за це рішення вони мали дорого заплатити.

У травні 1709 р. російські війська зруйнували Січ, а цар видав постійно діючий наказ страчувати на місці кожного пійманого запорожця. Протягом осені, зими й весни 1708—1709 рр. військові сили суперників маневрували, прагнучи знайти для себе стратегічно вигідні

позиції та заручитися підтримкою українського населення. Нарешті 28 червня 1709 р. відбулася Полтавська битва — одна з найважливіших битв у європейській історії. Переможцем у ній вийшов Петро I, у результаті чого провалилися плани Швеції підпорядкувати собі Північну Європу. Росія ж тепер забезпечила контроль над узбережжям Балтійського моря й почала перетворюватися на могутню європейську державу. Щодо українців, то битва поклала кінець їхнім намаганням відокремитися від Росії. Тепер остаточне поглинення Гетьманщини міцніючою Російсько імперією було тільки питанням часу. І справді, Петро I вважав англійське поневолення Ірландії придатною моделлю для здійснення своїх намірів щодо України. Втікаючи після поразки від переслідування російської кінноти, Мазепа і Карл XII знайшли притулок у Молдавії, що належала Туреччині. Тут, біля м.Бендери, 21 вересня 1709 р. вбитий горем 70-річний Мазепа помер.

За Мазепою до Бендер пішли близько 50 провідних представників старшини, майже 500 козаків із Гетьманщини та понад 4 тис. запорожців. Ці «мазепинці», як їх часом називають історики, були першою українською політичною еміграцією.